

Рецензії

**ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ РОЗВИТКУ НАУКИ
І ТЕХНІКИ В ХХ СТОРІЧЧІ****Людмила Рижак**

*Рецензія на монографія Володимира Мельника
“Філософія. Наука. Техніка: методолого-світоглядний аналіз”. –
Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 592 с.*

Минуле сторіччя можна без перебільшення вважати безпрецедентним у розвитку науки і техніки. Воно продемонструвало, з одного боку, грандіозні науково-технічні здобутки, а з іншого, – спричинило низку загроз глобального характеру, які пов'язані з науково-технічною експансією людського буття. Сучасна технонаука надала людині незнаній дотепер могутності. Проте, наголошує німецький філософ Г. Йонас, науково-технологічне підкорення природи, що мало на меті щастя людей, своїми надмірними успіхами, які поширюються й на природу самої людини, перетворилося на виклик людському буттю як такому. Усе, що створено людиною за декілька останніх десятиріч, не лише нове, а й безпрецедентне і за своїм проявом, і за своїми масштабами. Тому сучасний світ живе в тривожному очікуванні, пов'язаному з виявом численних кризових явищ фактично в усіх сферах життєдіяльності європейської цивілізації.

Техногенна цивілізація перебуває в біфуркаційному стані, що актуалізує філософську рефлексію цивілізаційних тенденцій та їхніх маркерів: науки, техніки і технікознавства. Осмисленню цивілізаційних трансформацій у контексті конструювання постнекласичної парадигми науки, пошуку людиновимірних векторів розвитку техніки та технікознавства присвячена монографія проф. В. Мельника.

На думку автора, саме реалії життя ХХ ст. спонукали до філософських роздумів щодо співвідношення науково-технічного та соціокультурного поступу людства, гуманізації шляхів розвитку науки й техніки. Незважаючи на всі можливі негативні моменти розвитку науки і техніки, стверджує В. Мельник, людина за самою своєю суттю ніколи не зможе відмовитися від цих видів діяльності – інакше вона перестала б бути людиною. І цей факт постійно стимулює дослідження процесів і механізмів пізнання світу, найрізноманітніших чинників наукової та інженерно-технічної творчості, соціальної ролі науки, техніки, практичного використання їхніх результатів.

Вихід у світ монографії “Філософія. Наука. Техніка” – знакова подія в інтелектуальному житті не лише університетської наукової спільноти, а й України. По-перше, монографія вийшла напередодні ювілею Львівського університету – 350-річчю його заснування. По-друге, проф. В. Мельник добре знааний в інтелектуальних колах України своїми плідними дослідженнями в царині філо-

софських проблем розвитку науки й техніки, можливостей і перспектив науково-технологічних новацій, їх співмірності з морально-культурними вартостями людини й суспільства.

Монографічному дослідженню В. Мельника притаманна широка панорамність у висвітленні науково-технічного поступу та його впливу на хід європейської цивілізації. У технологічному базисі європейської цивілізації, стверджує автор, домінуюче становище посідає наука, позаяк вона “задає парадигмальні виміри, архітектоніку сучасної цивілізації” (с. 21). Наука, з одного боку, є запорукою прогресу, що виявний як розширення можливостей людини контролювати обставини та змінювати середовище свого існування, а з іншого, – науково-технічний поступ людства супроводжується цілою низкою загроз і викликів виживанню людини та тяглості життя на Землі. Саме тому, на думку В. Мельника, “достатньо повний образ науки може бути експлікованим на перехресті двох планів її аналізу – філософсько-методологічного аналізу науки як епістемного феномену та філософсько-гуманітарного дослідження науки як системотворного чинника європейської цивілізації” (с. 22).

Розвиток науки й техніки, їхній вплив на всі сфери суспільного життя, а також ризики і небезпеки, які вони продукують, автор розглядає в контексті глобалізаційних перспектив людства. Безперечно, ми живемо у світі власноручно створених небезпек. Відповідно підвищена увага до технології й техніки та теоретичних основ їх конструювання. Сьогодні очевидним є те, що навіть найдосконаліші зразки технічних систем можуть бути використані як на користь, так і на шкоду людині. Тому цілком слушно, що перспективи техногенної цивілізації детерміновані не лише розвитком науки та технічних систем, а й ціннісно-гуманістичними прагненнями людини.

Еволюційний поступ наукового знання та функціонування науки В. Мельник інтерпретує як форми самовиразу та самоутвердження людини. На його думку, людиновимірну характеристику науки презентує принцип наступності у розвитку наукового знання. На прикладі історії розвитку науки автор демонструє евристичний потенціал ідей, концепцій і гіпотез, які з появою нових парадигм зберігають у полі науки. Вони утримуються в науковій практиці як іманентно необхідний їй чинник. Їх переосмислення слугує теоретичним фундаментом для наступних проривів у науці.

Однією із філософських проблем, що має історичну тяглість, є проблема демаркації наукового й позанаукового знання, співвідношення раціональних та ірраціональних чинників у розвитку науки, особливості їх вияву на різних етапах її еволюції. В. Мельник аргументовано доводить, що єдність раціональних та ірраціональних чинників є “атрибутивною характеристикою науки” (с. 144). Вона зумовлена духовно-раціональним способом буття людини в світі, яка прагне не лише гносеологічних істин, а й духовних – ідеалів і сенсожиттєвих вартостей, які гуманізують життя людини.

Наука в своєму історичному розвитку, зокрема в ХХ ст., черпала ідеї з багатоманітних форм ненаукового та позанаукового пізнання. Суперечливу природу пізнання як єдності духовно-образних і логіко-інтелектуальних практик автор монографії розкриває на прикладі творчості Б. Паскаля та І. Франка. “На перший погляд, це неспівмірні особистості – вони репрезентують різні історичні епохи та різні етнокультурні світи, мають різні наукові уподобання, їхні мисленнєві

концепти характерні різним рівнем теоретичності, абстрактності тощо... Однак аналіз виявляє певний сутнісно-характерний збіг їхніх теоретичних практик. Це виявляється насамперед в асимптотичному поєднанні раціонального й ірраціонального в їхніх філософських концепціях” (с. 148).

На думку філософа, сьогодні є нагальна потреба змінити існуючу парадигму розвитку техногенної цивілізації. Річ у тім, що раціоналізм як принцип тотальної абсолютизації можливостей науки детермінувати параметри буття людини в світі неодноразово виявляв свою обмеженість. “Сучасна наука, стверджує В. Мельник, розвивається не як чинник самореалізації творчого потенціалу людини, а зовсім за іншим сценарієм – наука разом з технікою стає самовладним чинником, що використовує людські інтелектуально-духовні можливості для саморозвитку... Маємо унікальний феномен нашого часу – *наукотехнократизм*” (с. 507). Аналізуючи цей феномен, автор доводить, що сучасне світоглядне розуміння цивілізаційного процесу, джерелом розвитку якого є не лише раціональні, а й духовно-ірраціональні чинники, відкриває перспективу побудови нових моделей розвитку технологічного процесу, а саме: повороту від технократизму як принципу самоорганізації європейського суспільства до ідеології реального гуманізму.

Принципово важливим, на думку В. Мельника, є визнання постійно зростаючої технізації людської діяльності як цілком закономірного явища, оскільки технологічний аспект прогресу суспільства є його атрибутом. Техніка та технічна діяльність кардинально змінює середовище життєдіяльності людини, визначаючи горизонти цивілізаційних змін. Сучасне інформаційно-технологічне суспільство ґрунтується на принципах постійного оновлення в усіх сферах соціальної дійсності. “Техніка, наголошує філософ, не тільки (і не стільки) опредметнено виражає міру людського оволодіння силами природи, скільки виявляє у реальному матеріалізованому предметно-перетворюваному вигляді конкретно-історичні цілі суспільства” (с. 503).

Технізація світу, соціальна вагомість запровадження наукових досягнень у всі сфери життєдіяльності суспільства зумовлює зростаючий інтерес до технікознавства. Тому цілком слушно, що із восьми розділів у монографії чотири присвячені дослідженню технікознавства як розгалуженої системи технічних наук, їхніх засобів і результатів. Автор розглядає технічне знання як предметний вияв унікальної здатності людини на основі власного мислення формувати цілі та реалізувати, матеріалізувати їх у конструкційній, предметно-перетворювальній діяльності. Завдяки технічному знанню здійснюється перехід від наявного, реального буття до світу гіпотетичних конструкцій, реалізується можливість виходу людини за межі своєї суб’єктивності у світ об’єктивної даності.

Вважаю за необхідне відзначити ґрунтовний аналіз В. Мельником поняттєво-категоріального апарату сучасного природознавства та технікознавства. Адже розвиток науки як теоретичного способу освоєння світу значною мірою зумовлений досконалістю поняттєво-термінологічного інструментарію. Становлення поняття як іманентної форми мислення, евристичного способу фіксації знань про об’єктивну дійсність, постає необхідною умовою і водночас дійсним атрибутом прогресу наукового знання. Поділяю думку автора, що специфіка кожного періоду в історії науки значною мірою визначається тим, якого типу поняття переважають у пізнанні світу та в якому напрямі вони еволюціонують.

Зокрема, як доводить автор, до ХХ ст. у розвитку технічних наук домінували вузьконаукові, суто спеціалізовані, зазвичай внутрішньодисциплінарного рівня, що було зумовлено монодисциплінарністю досліджень. Натомість із переходом до полідисциплінарних, а згодом до міждисциплінарних досліджень, щоразу помітнішими стають регіональні поняття (с. 321).

Оригінальним внеском автора є з'ясування специфіки технoзнання – його синтетичної природи. В технічній науці синтезовані соціальні та природничі закономірності. До того ж, “суттєвою ознакою розвитку сучасних науково-технічних дисциплін є іманентне введення до їхнього змісту соціально-гуманітарного знання” (с. 275). Соціально-економічне й гуманітарне знання постає нормативно-імперативним чинником, обмежуючи використання природничих законів у процесі проектування технічних об'єктів і визначаючи їхню доцільність. У лоні суспільних наук виникають, фактично усвідомлюються, актуалізуються потреби суспільства у новій техніці, встановлюються її параметри та функції (с. 246). Тому в основу технікознання, на думку В. Мельника, має бути покладений принцип, який по суті інтегрує засадничі чинники ідеалів пізнання в соціогуманітарних і природничих науках. Ідеалом технічної науки є його визначена технологічність, тобто відповідність синтетичності: використання природничих законів для отримання технoсоціальних ефектів із врахуванням соціогуманітарних вартостей.

Формування нової галузі наукового знання – технікознання – В. Мельник досліджує крізь призму двох тенденцій: диференціації та інтеграції. Аналіз особливостей їхнього перебігу дає змогу докладніше з'ясувати пізнавальні й перетворювальні характеристики технічної науки. Якщо донедавна домінуючою тенденцією була диференціація, то сьогодні все відчутнішою стає тенденція до синтезу знань. Інтеграція, із тенденції, перетворюється на провідну закономірність науки. Звичайно, зазначає В. Мельник, диференціація в науці буде поглиблюватися й надалі, однак її перебіг щоразу більше визначатиметься інтеграцією (с. 253).

Безперечно новизну монографії зумовлює розгляд проблем інституалізації технікознання, з'ясування структурної організації наукових досліджень, особливості розвитку сучасних науково-технічних дисциплін. Досліджено проблеми гуманізації науково-технічного розвитку. Їхнє розв'язання потребує не лише міждисциплінарного наукового підходу, а й філософсько-методологічного. Цілком слушно, що в монографії викладено не лише загальнонаукову методологію, а й обґрунтовано тенденцію зростання інтегративної ролі філософського знання.

В. Мельник аргументовано доводить, що між технікознанням і гуманітарними науками існує іманентний зв'язок. Звичайно, зазначає автор, техніка завжди має бути людиновимірною та людинопридатною, всебічно орієнтованою саме на людину як єдино можливого її творця та користувача. І це означає, що за своєю суттю технічне знання має органічно включати в себе антропометричні та антропологічні компоненти. Однак мова не тільки про це. Загальний процес гуманізації науки в ХХ ст. детермінував методологічний феномен значно глибшого характеру – прогресуюче наповнення технікознання гуманітарним змістом у найширшому розумінні.

В контексті гуманізації важливим є розгляд екологізації наукового пізнання. Його сутність полягає у тому, що, з одного боку, екологічна проблематика стає

пріоритетною в науковому пізнанні, а з іншого, – виникають нові науки екологічного спрямування: біоніка, екологічна біохімія, екологічна біофізика та ін. Водночас перед технічними науками постає завдання розробки екологічної техніки й технології, створення екологічно чистого виробництва.

Безсумнівно, монографія “Філософія. Наука. Техніка” є підсумком творчої багаторічної інтелектуальної праці В. Мельника. Проблеми, які порушені в ній і висвітлюються – актуальні й цікаві. Монографія постає культурно-історичним полем філософського дискурсу та обговорення думок, що претендують на соціальну значущість та істинність. Сподіваюсь, що монографія дійде до широкого загалу та стане предметом обговорення. Її можна рекомендувати не лише викладачам, студентам та аспірантам, а й науково-технічній та владній еліті. Без розуміння того, що таке сучасна наука й техніка, який потужний інтегральний інтелект вони уособлюють і водночас містять небезпеку дегуманізації життя, неможливо розв’язати найнагальнішу проблему сьогодення – гідного життя Людини в XXI сторіччі.

PHILOSOPHICAL REFLECTION ON DEVELOPMENT OF A SCIENCE AND TECHNIQUE IN THE XX CENTURY

Liudmyla Ryzhak

A review on a monograph of Volodymyr Melnyk

*“Philosophy. Science. Technique: Methodologically-Ideological Analysis”. – Lviv:
Publishing Center of Ivan Franko Lviv National University, 2010. – 592 pp.*

*Людмила Рижак,
кандидат філософських наук,
доцент філософського факультету,
Львівського національного університету імені Івана Франка*

*Рецензія надійшла до редколегії 12.05.2010
Прийнята до друку 16.06.2010*